

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

СЛЬНИКОВА М. О.,
аспірант кафедри
конституційного права України
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.72/73 (477)

**КОНСТИТУЦІЙНЕ ВИЗНАННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА: ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ**

Стаття присвячена еволюції політико-правових уявлень про права людини в Україні. Проаналізовано історичні умови, що вплинули на особливість розвитку прав і свобод та їхнє конституційне визнання. Доводиться існування глибокого коріння ідеї прав людини у вітчизняній політико-правовій думці.

Ключові слова: права людини, давньоруське право, політико-правова думка, конституція, конституційні права і свободи людини та громадянина.

Статья посвящена эволюции политико-правовых представлений о правах человека в Украине. Проанализированы исторические условия, повлиявшие на особенности развития прав и свобод и их конституционное признание. Доказывается существование глубоких корней идеи прав человека в отечественной политико-правовой мысли.

Ключевые слова: права человека, древнерусское право, политико-правовая мысль, конституция, конституционные права и свободы человека и гражданина.

The article is devoted to the evolution of political and legal ideas about human rights in Ukraine. Analyzes the historical conditions that influenced the feature of rights and freedoms and their constitutional recognition. The existence of the deep roots of the idea of human rights in the national political and legal thought.

Key words: human rights, ancient law, political and legal thought, constitution, constitutional rights and freedoms of man and citizen.

Вступ. Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб і відносин між ними. Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові рівні свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах із суспільством і державою [1, с. 5].

Із найдавнішого часу й до сьогодні проблема прав людини постійно привертає увагу дослідників, серед яких М. Антонович, Ю. Барабаш, С. Головатий, Н. Дубина, А. Колодій, О. Кушніренко, С. Мороз, А. Олійник, П. Рабінович, В. Речицький, Т. Слінько, О. Турута та інші, проте спеціальних досліджень щодо становлення й розвитку прав людини в Україні проводиться досить мало.

Постановка завдання. Перед сучасними вченими стоїть проблема подальшого розвитку ідей, поглядів, що були накопичені протягом багатьох тисячоліть. Однак сучасний підхід до прав людини неможливий без ретельного вивчення історичних аспектів становлення та розвитку прав людини. Відповідна проблема не втрачає своєї актуальності, і це викликає

потребу всебічного аналізу правової спадщини мислителів України у сфері прав і свобод людини та громадянина. Саме цим аспектам присвячена стаття.

Результати дослідження. Закономірною є поліваріативність теоретичних підходів до розуміння прав людини на всіх етапах розвитку української політико-правової думки. Кожна країна, залежно від правосвідомості, правової культури, менталітету її народу, стану законодавства, презентувала своєрідні ідеї в галузі прав людини, які виражали особливості політико-правового світогляду народу, його самобутність. Ці ідеї запозичувались іншими, менш розвинутими країнами, які для покращення свого суспільного життя боролися за гуманізацію чинної правової системи, законодавства тощо. Ідея прав людини, народу (нації) в Україні розвивалася та збагачувалася на ґрунті як власних правових традицій, так і запозичених правових ідей у титульних та інших народів [2, с. 1].

Ідейні коріння проблеми прав людини сягають у сиву давнину часів Київської Русі. Уже в «Повісті минулих літ» (1113 р.), «Слові о полку Ігоревім» (1187 р.), Київському й Галицько-Волинському літописах, у політичних творах духовних осіб («Слово про закон і благодать» Іларіона, «Моління (Слово послання)» Данила Заточника, у політичних творах князів і правових документах («Повчання» Володимира Мономаха, «Руська Правда») ідеться про правду, рівну для всіх людей, однакову для кожної людини, про правителя, який мусить турбуватися про своїх підлеглих. Під «правдою» розуміли «закон», справедливий суд, вона містила й законні підвалини всіх видів державної діяльності [3, с. 19].

Правову основу Київської Русі становила Руська Правда (1036–1037) – перший писаний кодифікаційний акт руського феодального права, авторство якого пов'язують з ім'ям Ярослава Мудрого. За Руською Правдою в Київській Русі не було смертної кари, поважалось право власності («Якщо хто візьме чужого коня, або зброю, або одяг, і господар впізнає їх у когось у своїй окрузі, то він має право взяти свою власність і стягнути за образу 3 гривні»). Становище жінки за давньоруським правом було набагато вищим, ніж за римським і давньогерманським правом, перед лицем яких жінка, донька, дружина, мати завжди потребували опікуна й виступали все життя неправомочними. Навпаки, в Україні жінка за життя чоловіка зберігала окреме майно, яке й після його смерті не входило до спільної спадщини: жінка сама ставала повноправною головою родини [4, с. 29–30].

Незважаючи на окремі «криваві» пережитки старого звичаєвого права (випробування залізом, водою тощо), на прикладі Руської Правди ми чітко бачимо, як під християнським впливом відбувалася поступова гуманізація давнього київського права (відмова від смертної кари, кровної помсти), поширення його норм на всі вільні суспільні верстви, підпорядкування цих норм об'єктивним поняттям права та справедливості.

Отже, Руська Правда – надзвичайно цікава пам'ятка суспільно-правової думки Київської держави, у положеннях якої особливо чітко можна простежити поступове об'єднання в одне ціле двох головних світоглядних принципів тогочасного проукраїнського суспільства – укоріненої впродовж століть звичаєвої системи й порівняно нової ще християнської моралі [5, с. 17–18]. Що ж до загальної характеристики права доби Київської Русі, то загалом треба зазначити досить високий рівень його розвитку, його самобутність і навіть певну прогресивність, порівняно з тогочасним західноєвропейським правом [6, с. 104].

Починаючи із XIV ст., більша частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського. Серед юридичних пам'яток цього періоду найбільшу цінність має I Литовський статут – збір законів феодального права Литовської держави (три редакції – 1529, 1566, 1588 рр.). Незважаючи на свій класово-становий характер, він утілював гуманістичні ідеї епохи, був одним із найпрогресивніших у Європі того часу. У Статуті проголошувались ідеї рівності людей перед законом (записано правило, за яким усі особи – як бідні, так і багаті – повинні судитися за нормами, викладеними в статуті), засудження деспотизму, ідеї особистої недоторканності, юридичного захисту прав вільної (шляхетної) особи, індивідуальної відповідальності перед законом («Ніхто ні за кого не повинен нести покарання, але кожний сам за себе»), відповідальності всіх перед законом, незалежно від майнового й соціального стану. І, хоч крім цих положень, у Статуті були втілені ідеї, притаманні феодальному праву, і відбивали його класово-станову сутність (право на феодальну власність, на поступове закріпачення селян, їхню особисту залежність тощо), певного розвитку в ньому набули ідеї прав людини, які пізніше увійшли до загальнолюдського арсеналу моральних і правових цінностей [7, с. 161].

Отже, Литовські статuti не тільки підтверджували права дворянства, а й містили в собі звід елементів звичаєвого права, успадкованого ще з часів Київської Русі. Оскільки руське право було одним із основних джерел Статутів, то останні розглядалися українським населенням не як вияви іноземної правової культури, а як власне «старі права». Отже, Статuti підтверджували старі права, даровані шляхті попередніми великокнязівськими привілеями, і нові, якими вона стала фактично користуватися останнім часом.

Вершиною козацького нормотворення вважається Конституція Пилипа Орлика 1710 р. Цим актом обмежувалися податкові стягнення, установлювалося непорушне правило захисту жінок – удів козаків, їхніх дружин, дітей-сиріт; на гетьмана покладався обов'язок забезпечувати дотримання непорушних громадських вільностей. Ця Конституція реальної сили не набула та залишилася в історії лише як оригінальна правова пам'ятка, у якій зроблена спроба закріпити нову, відносно демократичну модель державного ладу України в разі приходу до влади «гетьмана-емігранта». Пакти й Конституції законів і вільності Війська Запорозького між Гетьманом Пилипом Орликом та старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким 1710 р. включають статті про захист недоторканості законів і вільностей; право власності не тільки Гетьмана, а й ченців, священників, бездітних удів, виборних і рядових козаків, двірських слуг і приватних осіб; право вдів козаків, їхніх дружин і дітей-сиріт, жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, бути вільними від загальних повинностей і слати податків. У Конституції декларується ідея «виправлення та підйому своїх природжених прав та вільностей», відновлення «всіх природних прав та рівності» [8, с. 174].

Отже, Конституція Пилипа Орлика є унікальним документом, який дослідники небезпідставно називають однією з перших у світі демократичних конституцій, головною ідеєю якої є повна незалежність України від Польщі та Росії. До того ж, окрім визначення території української держави, цей документ відображав права всіх верств населення України, що було особливо важливим для української конституційної думки.

Можемо констатувати, що правосвідомість українського народу відбита й утілена в літописах, працях і конституційних проектах її найкращих представників, починаючи з часів Київської Русі. Досягнення розробки ідеї прав людини українською політико-правовою думкою кожного наступного покоління мислителів свідчили про її збагачення завдяки врахуванню надбань попередніх вітчизняних доробок у цій галузі, а також у зв'язку із прогресивною європейською правовою традицією. І, хоча не всі мислителі цього часу звертались до проблем прав людини на основі чітко визначених юридичних категорій, із професійно-правового погляду їхній внесок в утвердження та розвиток прав людини був чималий. Наступні покоління мислителів гуманістичного спрямування міцно підхопили їхню естафету й донесли до наших часів [3, с. 24].

Безумовно, важливу роль для становлення ідей прав людини в Україні відіграли і праці українських теоретиків української державності М. Грушевського, В. Винниченка, О. Кістяківського та інших. Зокрема, заслугою М. Грушевського серед інших необхідно вважати привертання уваги до прав національних меншин, прав людини на мову, релігійних прав. На позиції прогресивного конституціоналізму стояв О. Кістяківський, який послідовно відстоював надання людині демократичних прав, зокрема захист свободи слова й віросповідання, права зборів, загального виборчого процесу та інші [10, с. 12].

Розпад Російської імперії, система соціальних відносин якої базувалась на авторитарно-монархічних засадах і пріоритеті інтересів держави над інтересами конкретної людини, дав поштовх національно-державному відродженню України, поширенню ідей рівності осіб, природних невід'ємних прав і свобод людини.

Вихідною точкою процесу становлення інституту прав людини в Україні було утворення й діяльність Української Центральної Ради (УЦР) (березень 1917 р. – квітень 1918 р.). Маючи на меті відновлення української державності, УЦР найголовнішим уважала права людини, які матеріалізувались у програмних основоположних документах – універсалах, деклараціях Генерального Секретаріату. Пріоритетним завданням УЦР було вирішення проблеми права українського народу на самовизначення – одного з важливих колективних прав, яке є необхідною умовою здійснення прав кожної людини. У першому ж зверненні УЦР до народу підкреслювалось природне право громадян на творення власної держави [11, с. 407].

III Універсал Української Центральної Ради проголошував «свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи і мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами». Російському, єврейському, польському та іншим народам в Україні надавалась національно-персональна автономія для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя. У IV Універсалі Української Центральної Ради проголошувалось: «... в самостійній Українській Народній Республіці всі народи користуються правом національно-персональної автономії, яку призначено за ними законом 22 січня» [4, с. 32].

Деякою мірою стихійна нормотворча діяльність УЦР щодо правового закріплення прав людини завершилась спробою концентрованого юридичного закріплення в акті вищої юридичної сили – «Статуті про державний устрій, права і вольності УНР» – першій у новітній історії України Конституції, підготовленій на зразок прогресивних положень конституцій Європи. Конституція мала назву «Статут про державний устрій, права і вольності УНР», складалася із восьми розділів і 85 статей. У розділі «Загальні постанови» підкреслювалося, що Українська Народна Республіка – держава суверенна, самостійна й ні від кого незалежна, а носієм державного суверенітету є увесь народ України, усі громадяни України, які проживають на її території [12, с. 40].

Пріоритетність прав і свобод людини в УНР підкреслювалася тим, що розділ «Права громадян України» розміщувався відразу після загальних положень Конституції. За громадянами визнавалась рівність усіх прав і свобод, незалежно від статі, віросповідання, національності, освіти, майнового та податкового становища: свобода слова, друку, сумління, право на об'єднання в організації, на страйки, на зміну місця проживання й пересування, (не лише для своїх громадян, а й для іноземців), оберігалася недоторканність особи, її житла, таємниці листування.

Закріплювався широкий спектр гарантій прав і свобод особистості. Жодна людина не могла бути затримана на території України без рішення суду. Смертна кара, катування й усі інші дії, що принижують людську гідність, скасовувалися. Було встановлено заборону на обшуки житлових приміщень, застосування конфіскації як покарання, оберігалася таємниця листування. Припинення громадських свобод допускалось тільки в умовах війни чи державного перевороту, строком не більше як на три місяці, про що мав бути виданий спеціальний закон.

Хоча «Статут про державний устрій, права і вольності УНР» за своїм змістом був прогресивним документом, проте були проблеми, зокрема у сфері прав людини, які лишилися поза правовим регулюванням. Головну увагу автори Конституції приділили проголошенню особистих і політичних прав, тоді як соціальні та економічні права юридично не були закріплені. Це пов'язано, з одного боку, із соціалістичною орієнтацією лідерів УНР, з іншого – з відсутністю теоретичних розробок і міжнародних стандартів у галузі прав людини. Проект Конституції так і не набрав правової чинності, однак він залишився важливим історико-правовим документом у галузі прав людини доби Української держави 1917–1918 рр.

З усуненням УЦР завершився перший етап власного національного державотворення у ХХ ст., який продемонстрував як орієнтацію УЦР у державотворчих процесах на пріоритетність прав і свобод людини та громадянина, так і розходження між деклараціями щодо прав людини й соціально-економічними, політичними умовами для їхнього забезпечення, непослідовність у реалізації проголошених прав і свобод [11, с. 408–409].

Ліквідація УЦР і встановлення влади гетьмана П. Скоропадського започаткували другий період української державності – авторитарно-монархічний – і встановили нову систему відносин між особою та державою. Серед державно-правових актів Гетьманщини насамперед варто згадати гетьманську «Грамоту до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р., яка скасувала всі акти, прийняті Центральною Радою, у тому числі й Конституцію, проголосила право приватної власності фундаментом культури та цивілізації, цілковиту свободу приватного підприємства й ініціативи. У той самий день було прийнято установчий правовий акт під назвою «Закони про тимчасовий державний устрій України», де вирішувалося питання «про гетьманську владу», «про віру», установлювалися «права і обов'язки українських козаків і громадян», у спеціальному розділі «про закони» наголошувалася особливий статус цього закону [13, с. 79].

Режим П. Скоропадського мав на меті забезпечити свободу й автономію передусім в економічній сфері, що відповідало теорії ліберального індивідуалізму, яка виникла в період буржуазних революцій. Однак численні порушення особистих і політичних прав людини, захист інтересів насамперед заможних верств населення призводили до постійних конфліктів між представниками державної влади та громадянами і стали однією із причин примусової ліквідації політичної системи Гетьманату.

Із приходом Директорії в Україні мали юридичну чинність закони Російської імперії, закони Тимчасового Уряду, закони Центральної Ради, закони Гетьманату. Деякі закони вона скасовувала, інші змінила. У період Директорії не набула правової чинності Конституція УНР (29.04.1918 р.), яка проголосила громадянські прав і свободи та гарантії щодо їх дотримання, а натомість у липні 1920 р. було утворено нову комісію із розробки нової Конституції Української держави. Підготовлений проект Основного Закону був більш конкретизованим документом конституційного характеру щодо прав і свобод людини в історії української державності, проте він так і не набув чинності й не був затверджений урядом УНР.

Підсумовуючи вищезазначене, доходимо висновку, що відновлення української державності в 1917–1920 рр. стало національним підґрунтям для поширення ідей рівності, природних невід’ємних прав і свобод людини, їхній зміст і значущість змінювалися залежно від політичної спрямованості державотворчих процесів. Проте відсутність необхідного досвіду державотворення, непослідовність у реалізації проголошених прав людини в добу Центральної Ради, подальше розходження між деклараціями щодо прав людини та їхнім реальним забезпеченням за часів Гетьманату П. Скоропадського, відсутність чіткої програми забезпечення прав людини в період Директорії свідчать, що лише за умов справжньої державної незалежності, домінування інтересів особи над інтересами держави, демократичної системи державного управління можливе реальне втілення прав людини. Тільки повне забезпечення прав людини гарантує в державі соціальну стабільність, мир і соціальний прогрес, а тому проблема прав і свобод людини та громадянина не може бути другорядною в державотворчих процесах [11, с. 412].

Падіння Директорії на початку 1919 р. і створення українського радянського уряду ознаменували початок нового етапу в розвитку конституційного процесу в Україні. Зі встановленням радянської влади суспільство було позбавлено не тільки політичних, а й невід’ємних прав – права на життя, особисту недоторканність, власність. Були проігноровані гарантії свободи особистості, принцип презумпції невинуватості й багато інших. Наслідком цього стало нехтування такими загальнолюдськими цінностями, як універсальність прав людини, загальна рівність, гідність особи, справедливість.

За радянського періоду існування української державності було прийнято чотири конституції, але ці документи з погляду вимог теорії конституціоналізму можна вважати конституціями досить умовно. Вони були, швидше, «квазіконституціями». Адже регулювання відносин людини й держави відбувалось на засадах колективістської концепції без належного врахування міжнародних стандартів у галузі прав людини [14, с. 177].

У березні 1919 р. на III Всеукраїнському з’їзді Рад у Харкові була укладена перша радянська Конституція України, яка виглядала досить тьмяно, порівняно з наступними варіантами, особливо щодо прав людини. Отже, у цьому законі не визначалося громадянство, не існувало таких понять, як недоторканність житла, особи. У багатонаціональній Україні не було передбачено жодних прав для національних етнічних груп. Суворо регламентувалося виборче право, яким могли користуватися «незалежно від віросповідання, національності, осілості ... обох статей громадяни УРСР», які добували засоби «продуктивною і суспільно корисною працею», солдати й матроси.

Конституція УСРР 1919 р. містила спеціальну «Декларацію прав і обов’язків працюючого і експлуатованого народу України», яка надавала їм «усі права і можливості в області громадянського і політичного життя». Декларація вказувала на цілі нової влади. Основним завданням, зокрема, проголошувалося знищення всякої експлуатації людини, повне усунення поділу суспільства на класи, нещадне придушення експлуататорів. Приватна власність на землю скасовувалася, весь земельний фонд оголошувався загальнонародним надбанням і передавався трудящим без викупу, на засадах рівного землекористування тощо.

У юридичній літературі звертається увага на те, що в структурі Конституції УСРР 1919 р. розділу про права та свободи трудящих відводилося передостаннє місце, а на пер-

ший план було висунуто питання організації центральної влади республіки, а також радянської влади на місцях. На відміну від першої радянської Конституції, Конституція УНР 1918 р. в цьому була значно демократичнішою. Так, розділ II Основного Закону УНР «Права громадян України» розміщувався після розділу I «Загальні постанови» й передував розділом про організацію державної влади УНР [15].

Створення в 1922 р. Союзу Радянських Республік і прийняття в 1924 р. Конституції СРСР зумовило необхідність унесення в Конституцію УСРР 1919 р. відповідних змін, пов'язаних головним чином із розподілом компетенції між союзною і республіканською владою [13, с. 74].

Основний Закон УСРР 1929 р. в першому розділі «Засади» передбачав усі права, що були проголошені Конституції 1919 р., із незначними змінами, наприклад, «право притулку всім чужинцям, що терплять пересліди за релігійні проступки, а також за проступки, направлені проти уряду, забороняючого інтереси буржуазних класів» у Конституції 1929 р. формулюється як «право пристановища всім чужоземцям, що зазнали переслідувань за революційно-визвольну діяльність» [4, с. 34].

Конституцією УСРР 1929 р. проголошувалась свобода релігійних визнань і антирелігійної пропаганди, воля виявлення своїх думок. Посилювались економічні гарантії права на інформацію: передавалась до рук робітничого класу й селян преса та всі технічні й матеріальні засоби для видання часописів, книжок тощо; забезпечувалось їхнє вільне поширення по всій країні. Гарантувалась воля зібрань, мітингів, походів, свобода спілок. На державу покладался обов'язок надати громадянам повну, усебічну й безкоштовну освіту. Право на доступ до культурної інформації забезпечувалось подальшим розвитком української національної культури, культури національних меншин. Формування окремих видів інформаційних ресурсів покладалося на Центральне статистичне управління. Доступ громадян до інформації про діяльність Рад забезпечувався обов'язком цих виборних органів регулярно звітувати перед виборцями [16].

У грудні 1936 р., тобто в самий розпал сталінських репресій, було прийнято нову Конституцію СРСР, проголошеною найдемократичнішою у світі. Конституція Української РСР, прийнята в 1937 р. на основі «сталінської Конституції», повністю повторювала її основні положення. Вони були одними з найбільш демократичних для свого часу, але тільки на папері. У них було задекларовано широкі права і свободи громадян, у тому числі політичні, проте вони не могли бути реалізовані в умовах масових репресій. Обидві Конституції «мали демагогічний характер і були ніби поза часом і простором», Основний Закон УРСР «за формою був демократичним, але повністю відірваним від реального життя». Стосовно конституційного статусу особи Конституція СРСР 1936 р. хоча й запроваджувала поняття «громадянин», виходила, проте, з того, що джерелом прав особи був не сам громадянин, а держава. Конституція УРСР 1937 р. не забезпечувала втілення в життя багатьох своїх положень, реальна суспільно-політична практика перекреслювала її демократичність [17]. Отже, незважаючи на відносно широкий перелік прав і свобод, закріплених у конституціях, їхня реалізація строго контролювалася та дозувалася владою.

На тлі всіх попередніх радянських конституцій Конституція УРСР 20 квітня 1978 р. вигідно вирізняється як структурою, так і обсягом закріплених прав та свобод. У ній статусу особи було присвячено дві глави, окремою главою регулювались основні принципи громадянства, визначався статус іноземців і осіб без громадянства на території України, установлювалась рівність прав громадян перед законом, рівність прав чоловіків і жінок.

Основним правам, свободам та обов'язкам громадян також була присвячена вся глава, де проголошувалась повнота прав громадян у всіх основних сферах, зокрема в ст. 37 зазначалося, що громадяни УРСР мають усю повноту соціально-економічних, політичних і особистих прав і свобод, що гарантувались Конституцією СРСР, Конституцією УРСР та законами. Проголошувалась можливість розширення прав і свобод громадян у міру реалізації програми розвитку суспільства. Водночас не повністю було враховано стандарти прав людини, закріплені в міжнародно-правових актах, учасницею яких була УРСР.

У системі прав і свобод пріоритет надавався соціально-економічним та культурним правам. Практично ця категорія прав найбільш реально втілювалася в життя. Політичним, громадянським та особистим правам і свободам, як і в попередніх радянських конституціях, відводилася другорядна роль [18].

Новелою було й право оскаржити дії службових осіб, державних і громадських органів, а також оскаржити до суду дії службових осіб, які вчинені із порушенням закону, перевищенням повноважень і які обмежують права громадян, у встановленому законом порядку, однак відповідний Закон СРСР «Про порядок оскарження в суд неправомірних дій органів державного управління і посадових осіб, що ущемляють права громадян» був прийнятий аж через 10 років – у 1989 р. Низки прав, проголошених навіть у Конституції УСРР 1919 р., у Конституціях УРСР 1937 та 1978 рр., не було, як, наприклад, права на зміну місця проживання, права на страйк тощо. Очевидно, що за умов авторитарної держави, коли сувереном була фактично Комуністична партія СРСР, людина у відносинах із державою посідала залежне, «пасивне» становище й не могла реалізувати своїх гарантованих Основним Законом прав, зокрема захистити в суді своє конституційне право на основі Конституції [4, с. 35].

Подальший процес розвитку прав людини в Україні пов'язаний з історичними процесами кінця 80-х і початку 90-х рр. ХХ століття, у результаті яких припинив існувати Радянський Союз, а на його місці утворилися незалежні держави, у числі яких була й Україна.

Висновки. Отже, загально визнані права людини в будь-якій країні залежать від історичного розвитку її державності, характеру суспільно-політичного ладу, розстановки соціальних сил у цій країні й на міжнародній арені, від національних, релігійних, правових традицій і, нарешті, від загальної політичної та правової культури населення. Історичний екскурс дає змогу глибше зрозуміти проблему прав і свобод людини та громадянина в сучасній Україні, яка, слідуючи курсом реформ, сприйняла основні вимоги, принципи міжнародного співтовариства в гуманітарній сфері, взяла на себе зобов'язання щодо дотримання прав людини, визнала, що ці права є природними й невідчужуваними, обов'язковими для всіх.

Виникнення конституції як основного закону держави в історичному плані було пов'язано з необхідністю проголошення та визнання на вищому правовому рівні ідеї свободи людини, рівності всіх перед законом і забезпечення на цій основі принципово нових взаємин людини із державною владою. У результаті історичної еволюції на сьогодні кожна людина володіє сукупністю природних і невід'ємних прав, які належать їй від народження, відображені в Конституціях, міжнародних і найважливіших внутрішньодержавних законах різних держав.

Список використаних джерел:

1. Первый ежегодный доклад Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека про состоянии соблюдения и защиты прав и свобод человека в Украине. – К. : Консум, 2002. – 493 с.
2. Мороз С.П. Идея прав людини у політико-правовій думці України (IX – початок ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.П. Мороз. – Х., 2002. – 20 с.
3. Мороз С.П. Идея прав людини в політико-правовій думці України (IX–XVIII ст.) / С.П. Мороз // Проблеми законності. – Вип. 34. – Х. : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 1998. – С. 19–25.
4. Антонович М.М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : [монографія] / М.М. Антонович. – К. : Видавничий дім «KM Academia», 2007. – 384 с.
5. Захист прав людини: міжнародні та національні аспекти : [монографія] / за заг. ред. к. ю. н. А.А. Телестакової. – К. : КиМУ, 2010. – 201 с.
6. Марчук Р.П. Вплив суспільного устрою на право Київської Русі / Р.П. Марчук, О.О. Шебуренков // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». – Вип. 50. – К., 2010. – С. 99–104.
7. Турута О.В. Погляди українських філософів на проблему реальності прав людини / О.В. Турута, Н.А. Дубина // Вісник Харківського університету. Серія «Теорія культури і філософії науки». – Х., 2014. – № 1142. – Вип. 52. – С. 160–165.
8. Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час) / І. Терлюк. – К. : Атіка, 2006. – 400 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Terliuk_Ivan/Istoriia_ukrainskoho_prava_vid_naidavnishykh_chasiv_do_XVIII_stolittia.pdf.
9. Тімашов В.О. Формування й закріплення інституцій прав і свобод людини в Україні (VI–XVII століття) / В.О. Тімашов // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2013. – № 4 (69). – С. 170–175.

10. Литвиненко Г.Л. Генезис прав людини в історії політико-правової думки світу та України / Г.Л. Литвиненко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – С. 7–13.
11. Яременко Т. Становлення інституту прав людини в історії української державності (1917–1920 рр.) / Т. Яременко // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2003. – № 3. – С. 406–413.
12. Кульчицький В.С. Основні положення Конституції Української Народної Республіки / В.С. Кульчицький // Матеріали науково-практичної конференції «Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України : проблеми, досвід, перспективи», 25 черв. 1997 р., Київ. – Х., 1998. – С. 39–41.
13. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : [підручник] / А.М. Колодій, Ю.А. Олійник. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.
14. Історія держави і права України : [підручник] / [А.С. Чайковський (кер. авт. кол.), В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та ін.] ; за ред. А.С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с.
15. Гончаренко В. Правовий статус населення України за Конституцією УСРР 1919 р. / В. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 4. – С. 58–69. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/varpu_2011_4_8.pdf.
16. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1929 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://static.rada.gov.ua>.
17. Чуб О.О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : [монографія] / О.О. Чуб ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Одиссей, 2005. – 232 с.
18. Конституція України : Законом України від 20.04.1978 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-09>; Уповноваженого Верховної Ради України прав людини. <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/genesis/>.

КОЛИСЕНКО А. І.,
аспірант кафедри
конституційного права України
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.511.5

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ КОНТРАСИГНУВАННЯ В МОНАРХІЧНИХ ДЕРЖАВАХ

У статті розглянуто місце й роль монарха у сфері виконавчої влади, проаналізовано інститут контрасигнування як одну зі сфер взаємодії уряду та монарха. Предметом дослідження стали принципи «безвідповідальності монарха» й «міністерська відповідальність», їхній взаємозв'язок один із одним. Проаналізовано норми законодавства України, які регулюють питання стосовно процедури контрасигнації актів Президента України. Наголошується на існуванні низки прогалин і суперечностей у частині контрасигнування актів Президента України.

Ключові слова: контрасигнація, глава держави, монархія, безвідповідальність монарха, міністерська відповідальність, акти глави держави.

